

Przemysław Stawarz

badacz niezależny, Łódź

<https://orcid.org/0000-0001-7188-7495>

Ksiądz-legionista Józef Panaś w antysowieckiej konspiracji we Lwowie w latach 1939–1940

Summary

Priest-legionnaire Józef Panaś in the anti-Soviet conspiracy in Lviv in 1939–1940

This article to present the activities of Józef Panaś – a distinguished priest, brave legionnaire and soldier, as well as an activist of the peasant movement during the Second Polish Republic. He is a relatively unknown figure and takes up little space in the latest historiography. This study is a continuation of research conducted by the author of this article on individual human fatest inscribed in the turbulent and tragic history of the 20th century. The hero of this text is one of many Polish clergymen who first became a soldier-chaplain of the resurgent Polish Army and then an activist of the peasant movement. Although the chaplain belonged to the supporting actors of the military and later political scene, his contribution to Poland's regaining independence was significant. The article in question shows remarkable determination, courage, devotion to the affairs of the country and the fight its independence against the criminal invader.

It is highly probable that the priest-legionnaire died at the hands of the NKVD in April 1940. As a military man, he joined the death lists from Katyn and the thousands of towns where the Soviets murdered the Polish nation. The article describes in a synthetic way the life of Poles under Soviet rule. Moreover in the aforementioned study, various were presented in connection with the death of Józef Panaś.

Keywords: Józef Panaś, Soviet occupation, conspiracy, aggression

Streszczenie

Artykuł ukazuje działalność Józefa Panasia – zasłużonego duszpasterza, odważnego legionisty i żołnierza, a także działacza ruchu ludowego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. Jest to postać stosunkowo mało znana i w najnowszej historiografii zajmuje niewiele miejsca. Opracowanie to wpisuje się w ciąg badań prowadzonych przez autora dotyczących pojedynczych losów ludzkich wpisanych w burzliwe i tragiczne dzieje XX w. Bohater tego tekstu jest jednym z wielu polskich duchownych, który najpierw stał się żołnierzem-kapelanem odradzającego się Wojska Polskiego, a później działaczem ruchu ludowego. Mimo że należał do drugoplanowych aktorów sceny wojskowej, następnie zaś politycznej, to jego wkład w późniejsze odzyskanie przez Polskę niepodległości był znaczący. Artykuł ukazuje niezwykłą determinację, odwagę, oddanie sprawom kraju oraz walkę o jego niepodległość ze zbrodniczym okupantem. Z dużą dozą

prawdopodobieństwa należy stwierdzić, że ksiądz-legionista poniósł śmierć z rąk NKWD w kwietniu 1940 r. Jako wojskowy dołączył do list śmierci z Katynia i tysiący miejscowości, w których Sowietci dokonali mordów na narodzie polskim. W opracowaniu nakreślono również w sposób syntetyczny życie Polaków pod sowieckim władztwem. Zaprezentowano ponadto różne wersje związane ze śmiercią J. Panasia.

Słowa kluczowe: Józef Panas, okupacja sowiecka, konspiracja, agresja

Dnia 12 września 1939 r. wojska niemieckie dotarły pod Lwów i rozpoczęły oblężenie miasta. Pięć dni później Armia Czerwona, realizując ustalenia zawarte w tajnym protokole paktu Ribbentrop–Mołotow, przekroczyła wschodnią granicę Polski – również zagrażając temu miastu. W dniu 22 września 1939 r. kierujący obroną miasta gen. Władysław Langner poddał je Sowietom, którzy zobowiązali się do zapewnienia nietykalności osobistej rozbrojonym oficerom i żołnierzom. Warunki kapitulacji nie zostały jednak dotrzymane, gdyż około 15 tys. oficerów i żołnierzy zostało zatrzymanych, część z nich uznano za jeńców wojennych i wywieziono w głąb ZSRR¹.

Po wytyczeniu linii granicznej z Niemcami 28 września 1939 r. władze sowieckie przystąpiły do przebudowy struktur administracyjnych i systemu społeczno-gospodarczego tych obszarów w celu trwałego połączenia zajętych terenów z resztą państwa. Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) 1 października 1939 r. podjęło decyzję o przeprowadzeniu wyborów do zgromadzeń ludowych Białorusi Zachodniej i Ukrainy Zachodniej (22 października 1939 r.). Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Ukrainy, obradując we Lwowie w dniach 26–28 października 1939 r., podjęło uchwałę o przyłączeniu tzw. Ukrainy Zachodniej do Ukrainy Radzieckiej, zatwierdzoną kilka dni później przez Radę Najwyższą ZSRR. Natomiast 15 listopada 1939 r. zaakceptowała ją także Rada Najwyższa USRR. Kolejnym etapem związanym z aneksją tych obszarów było nadanie 29 listopada 1939 r. przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wszystkim mieszkańcom nowo wcielonych terytoriów obywatelstwa ZSRR². Łączyło się to z rozciągnięciem na mieszkańców tych terenów ustawodawstwa sowieckiego i obowiązku służby wojskowej w szeregach Armii Czerwonej. W październiku na własność państwa przeszły wszystkie większe fabryki, kopalnie itp. Następnie całkowicie znacjonalizowano przemysł naftowy, tworząc trust „Ukrniewtkombinat” z siedzibą we Lwowie. Jego kierownictwo objęli ludzie przybyli z ZSRR³.

¹ J. Węgierski, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991, s. 11–20; G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000, s. 15–18; R. Wnuk, *Za pierwszego Sowietą. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, Warszawa 2007, s. 35.

² G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 – 5 II 1946*, Katowice 2007, s. 93; G. Hryciuk, *op. cit.*, s. 23.

³ G. Mazur, *Z dziejów sowietyzacji tzw. Zachodniej Ukrainy – 1939–1941*, „Studia Rzeszowskie” 1996, t. III, s. 81.

Aparat państwa sowieckiego został włączony do oczyszczenia zajętych terenów z przeciwników władzy sowieckiej (faktycznych i potencjalnych) oraz integracji okupowanych ziem polskich z obszarem ZSRR. Główną rolę w oczyszczaniu terenu z „wrogich elementów” odgrywał aparat Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRR (dalej: NKWD), którego grupy operacyjne wkraczały za oddziałami Armii Czerwonej. W miastach obwodowych i rejonowych powstawały urzędy NKWD. Oprócz terenowych urzędów NKWD i Wojsk Pogranicznych NKWD ważną rolę w represjonowaniu ludności okupowanych terenów odgrywała funkcjonująca w strukturze NKWD Milicja Robotniczo-Chłopska. Aparat NKWD przystąpił niezwłocznie do czyszczenia terenu z „elementów społecznie niebezpiecznych” (*socjalno-opasnyj element* – Soc). Aresztowano aktywnych działaczy politycznych, społecznych, urzędników administracji państwowej, sędziów, prokuratorów, właścicieli ziemskich, przedsiębiorców. NKWD przejął polskie zakłady karne. We Lwowie funkcjonowały więzienia: nr 1 – przy ul. Łąckiego, nr 2 – dawne wojskowe więzienie na Zamarstynowie, i nr 4 – Brygidki przy ul. Kazimierzowskiej⁴.

Wybuch II wojny światowej zastał ks. Józefa Panasia we Lwowie. Stał on w obronie tego miasta – symbolu wierności i poświęcenia. Należał do organizatorów ochotniczej obrony miasta, wierząc, że nadciągająca od strony Przemyśla armia gen. Kazimierza Sosnkowskiego uwolni miasto od inwazji niemieckiej. Kiedy jednak odsiecz Sosnkowskiego zawiodła, a tylko niektóre oddziały tej armii, zwłaszcza 11 dywizji płk. Prugara, z własnej inicjatywy przebiły się do Lwowa, ks. Panaś zdecydował się na zorganizowanie partyzantki w górach na Podkarpaciu. Była ona skierowana przeciwko Armii Czerwonej i okupacji sowieckiej. Liczni ochotnicy przybywali do ks. Panasia, co miało służyć zdobyciu możliwie jak najwięcej informacji. Polecił on utworzyć polskie podziemie do walki dywersyjnej skierowanej przeciwko dwóm okupantom, zarówno sowieckiemu, jak i niemieckiemu.

Początki działalności konspiracyjnej ludowców we Lwowie miały charakter dość przypadkowy. W drugiej połowie września 1939 r. szpitale lwowskie zapełniły się rannymi żołnierzami, którym doskwierał głód. Władze sowieckie nie zadbały o żywność dla nich. Potrzebą chwili stało się więc zorganizowanie pomocy. Ksiądz Panaś należał do organizatorów utworzenia w tym celu Komitetu Pomocy Żołnierzom. Zadaniem Komitetu była zbiórka pieniędzy na zakup żywności wśród kadry naukowej i studentów Uniwersytetu oraz mieszkańców Lwowa. Żywność dostarczano rannym żołnierzom, informując ich przy okazji o sytuacji międzynarodowej, formowaniu Armii Polskiej we Francji, powołaniu rządu gen. Sikorskiego oraz o nastrojach w kraju⁵.

⁴ R. Witalec, *Franciszek Wilk (1914–1990). Biografia ludowca niezłomnego*, Rzeszów–Warszawa 2015, s. 48. Szerzej na temat działań NKWD na zajętych terenach polskich *vide*: A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997, s. 245–253 i n.; P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.

⁵ Franciszek Wilk, Sprawozdanie z działalności konspiracyjnej Polskiej Akademickiej Młodzieży Ludowej i prac organizacyjnych Stronicowa Ludowego na terenie Małopolski Wschodniej za okres od

Przebywając we Lwowie po wrześniu 1939 r., ks. Panaś (przybrał w konspiracji ps. Sękacz) zajmował się zdobywaniem środków na prowadzenie działalności gospodarczej. Miał tam dostęp do kosztowności, jakimi – według relacji mgr. Mariana Brzezickiego ps. Jastrzębiec, skarbnika Związku Walki Zbrojnej (ZWZ-1) – dysponowała organizacja charytatywna „Mons Pius” („Góra Miłosierdzia”) w jednym z poznańskich banków, będących pod kuratelą Kościoła. Zapewne chodzi o Poznański Bank Pobożny, który istniał od 1599 r. i stanowił odpowiedź na lichwę i – jak wówczas określano – „złodziejski” (czyt. wysoki) kredyt. Natomiast we Lwowie jeden z najstarszych banków nosił nazwę „Mons Pius”⁶. Cieszył się on opieką ks. abp. Józefa Teodorowicza, znanego przeciwnika Józefa Piłsudskiego i sanacji, zwolennika Romana Dmowskiego. Duchowny ten zmarł w grudniu 1938 r. Diecezję lwowską obrządku ormiańskiego objął on w 1901 r., otrzymując sakrę biskupią z rąk kardynała Jana Puzyny. Dlatego też chyba nie był to przypadek, że opozycjonista, ks. Panaś miał dostęp do „skarbu poznańskiego” we Lwowie. Później z poznańskiego oddziału ewakuowano pieniądze i depozyty. Było tego pięć skrzyń złota i szlachetnych kamieni. Dotarły one już na początku sierpnia do Lwowa i zostały ulokowane w ormiańskiej dzielnicy, gdzie miał siedzibę Bank „Mons Pius”. Prawdopodobnie dalej oo. dominikanie i wspomniana kapituła zdecydowali o przekazaniu kłopotliwego „skarbu” do dyspozycji Komendy ZWZ-1⁷. Według Mikołaja Mironowicza ps. Żbik miejsce ukrycia tych kosztowności znało tylko pięć osób, które składały przysięgę – w celu dochowania tajemnicy. Elżbieta Kotarska stwierdziła, że z urzędu Komisji Skarbu Komendy Obszaru ZWZ powinni je znać księża: Panaś (szef komisji finansowo-kontrolnej), Adam Bogdanowicz oraz inż. Zygmunt Chrzastowski ps. Płomieńczyk. Musiał znać je również przeor dominikanów, o. Czesław Kaniak, a także brat zakonny, który kosztowności te zamuroвывał⁸. Ten „zapas złota” wpadł w ręce NKWD. Należy domniemywać, że nastąpiło to w wyniku doniesienia ze strony Marii Peszkowej, żony ppłk. Walentego Peszka, dowódcy 86 pułku piechoty (dalej: pp; 19 Dywizji Piechoty) we wrześniu. W tym miejscu trzeba też podkreślić, że materiał dokumentujący omawianą sytuację jest bardzo skąpy⁹.

W kościele oo. dominikanów pw. św. Bożego Ciała (obecnie cerkiew greckokatolicka, pl. Muzealny 1 we Lwowie) przechowywano jakiś zapas złota. Przypuszcza się, że ks. Panaś był związany z tą sprawą także dlatego, że dyrektorem lwowskiego Banku „Mons Pius” był od 1933 r. ks. kanonik Kwapiński, który był kapelanem 3 pp i dawnym kolegą z czasów legionowych¹⁰. Ów „skarbu” znajdował się pod opieką nie tylko

września 1939 do 1 III 1940, 3 IV 1942, sygn. B.I.38.21, k. 2, <https://studium.org.uk/index.php/en/trust-pumst-london/studium-info/pumst-london-kindred-institutions-partners> (dostęp: 20 XI 2020).

⁶ Bank „Mons Pius” istniał od roku 1601, obecnie ul. Lesi Ukrainki 14. Tam też znajduje się restauracja o nazwie jak dawny bank.

⁷ K. Krasowski, *Biskupi katolicki II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996, s. 291–298.

⁸ E. Kotarska, *Proces czternastu*, Warszawa 1998, s. 114.

⁹ J. Smirnow, *Mons Pius – Najstarszy bank lwowski*, „Kurier Galicyjski” [Lwów] 2010, nr 11(111), s. 2. Szerzej na ten temat: B. Janusz, *Mons Pius Ormian lwowskich*, Lwów 1928.

¹⁰ Ksiądz W. Kwapiński został po kryzysie przysięgowym w tzw. Polnische Wehrmacht. Następnie był kapelanem legionistów internowanych w Szczypiornie. Potem spotkał się z J. Panasiem w Armii „Wschód” gen. por. T. Jordana Rozwadowskiego.

zakonników, lecz także kapituły ormiańsko-katolickiej (w pobliżu znajduje się Katedra Ormiańska pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny). Określano go mianem „skarbu poznańskiego” (złote zegarki, pierścionki, łańcuszki itp. – fanty, czyli zastawy).

Jednocześnie z organizowaniem pomocy dla rannych rozpoczęło się zejście do podziemia struktur Stronnictwa Ludowego (dalej: SL) w terenie. Zlikwidowano lokal organizacyjny we Lwowie przy ul. Lelewela 5, archiwum SL i Związku Młodzieży Wiejskiej (dalej: ZMW) „Wici” częściowo spalono, a w części ukryto w prywatnych mieszkaniach. Biblioteka Polskiej Akademickiej Młodzieży Ludowej została rozdzielona między członków. Opuszczenie lokalu przy ul. Lelewela okazało się słusznym posunięciem, gdyż w grudniu 1939 r. milicja przeprowadziła tam rewizję, nie znajdując już żadnych dokumentów. Lokal przeznaczono na mieszkania dla uciekinierów z zachodniej Polski. Odtąd zebrania i narady organizacyjne odbywały się w mieszkaniach prywatnych. Natomiast działalność ludowców w terenie opierała się na dawnych kadrach SL i ZMW „Wici”. Kierownictwo jednostek organizacyjnych powierzono mniej znanym członkom tych organizacji. Zadecydowały o tym względy bezpieczeństwa, gdyż znani działacze byli poddani inwigilacji przez NKWD i milicję¹¹.

W październiku 1939 r. we Lwowie odbyło się zebranie działaczy politycznych i społecznych, na którym zdecydowano o powołaniu organizacji Rewolucyjny Związek Niepodległości i Wolności (dalej: RZNiW). Jej celem miała być walka o wyzwolenie narodowe i społeczne. Rewolucyjny Związek Niepodległości i Wolności zapowiadał bezwzględna walkę z okupantami i wszelkimi odmianami totalitaryzmu. Stosunki wewnętrzne w przyszłej niepodległej Polsce miały być oparte na zasadach demokracji i sprawiedliwości społecznej. Przywódcy organizacji podkreślali potrzebę szerokiej rozbudowy związków zawodowych, które miały stać się jednym z filarów życia społecznego i gospodarczego kraju. Powojenną Polskę wyobrażano sobie w federacyjnym związku „z wolnymi ludami Czech, Ukrainy, Białorusi i Litwy”¹².

Z kolei pod koniec 1939 r. RZNiW podjął rozmowy z przedstawicielami Stronnictwa Narodowego (dalej: SN), w których z ramienia Związku uczestniczyli Michał Lang i Stanisław Olszewski. W efekcie tego został zawarty pakt o nieagresji i wzajemnej pomocy¹³. Kontaktowano się także z obiema organizacjami ZWZ. Komendant Obszaru nr 3 ZWZ-1, płk Władysław Żebrowski uczestniczył nawet w kilku posiedzeniach Wydziału Krajowego RZNiW, usiłując przekonać członków tego Wydziału do przystąpienia do kierowanej przez niego organizacji. Przywódcy RZNiW stali jednak na stanowisku, że ośrodkiem kierowniczym scalonej konspiracji powinna być Rada Narodowa, złożona z przedstawicieli ugrupowań politycznych. I tak w styczniu 1940 r.

¹¹ R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1975, s. 23.

¹² Michał Lang, Sprawozdanie Rewolucyjnego Związku Niepodległości i Wolności na terenie okupacji rosyjskiej (obejmuje okres od początku października 1939 r. do 18 II 1940), 17 IV 1942, sygn. B.I.38.22, k. 1, <https://www.studium.org.uk/index.php/en/finding-aids-pdfs-pumst-london/tag/Katalogi%20archiwalne%20SPP%20Londyn/14> (dostęp: 20 XI 2020).

¹³ Stanisław Olszewski, Krótki rys historyczny i stan organizacji krajowych w zaborze sowieckim, [b.d.], Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie [dalej: AIPN], sygn. 1786/1, k. 18.

przy ZWZ-2 powstała Rada Narodowa, w której skład wchodził: dr Aleksander Domaszewicz z Obozu Zjednoczenia Narodowego, prof. Franciszek Kmietowicz, Jan Koj, dr Antoni Konopacki ps. Walewski z SN, ks. Tadeusz Walczak, Adam Lenkiewicz, Władysława Piechowska ps. Włada, inż. Antoni Hollender, dr Stanisław Wasilewski¹⁴. Pułkownik Żebrowski odmówił podporządkowania się Radzie Narodowej. W odpowiedzi liderzy RZNiW zerwali rozmowy o wejściu do ZWZ-1. Nie doszło także do porozumienia z ZWZ-2¹⁵.

Natomiast przy organizacji Żebrowskiego powstał Komitet Polityczny, którego członkami byli: prof. Leon Halban, ks. płk Panaś ps. Sękacz, ks. Cieński, inż. Zygmunt Łuczkiwicz ps. Koral z SN, inż. Władysław Ostrowski ps. Buczacki, dr Stanisław Tabisz ps. Podzamecki i Jan Szczyrek¹⁶. Stronnictwo Ludowe było jednak reprezentowane w konspiracji wojskowej. W połowie grudnia 1939 r. przy Komendzie Obszaru nr 3 ZWZ-1 we Lwowie powołano tzw. Cywilny Wydział Społeczno-Polityczny w celu zjednoczenia i przygotowania polskiej ludności do walki z sowiecką władzą. Składał się on z reprezentantów ugrupowań politycznych. Z ramienia SL weszli do niego byli przywódcy stronnictwa: ks. płk Panaś, dr Tabisz oraz inż. Ostrowski ps. Buczacki¹⁷. Omawiano tam sprawę zjednoczenia konspiracyjnych organizacji na terenie okupacji sowieckiej. Na następne zebranie w pierwszych dniach stycznia 1940 r. wybrano mieszkanie działacza Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS) redaktora Szczyrka, przy ul. Supińskiego pod Cytadela. Jak widać, starsi działacze SL popierali działania konspiracji wojskowej, natomiast młodszy i bardziej radykalni zaangażowali się w pracę organizacji cywilnej, o zdecydowanie lewicowym charakterze. Natomiast Franciszek Wilk z RZNiW utrzymywał ścisły kontakt z byłymi przywódcami SL¹⁸.

Ksiądz Panaś należał do grona organizatorów ochotniczej obrony miasta, wierząc, że nadchodzący od Przemyśla Front Południowy gen. broni Sosnkowskiego uwolni miasto od najazdu nieprzyjaciela. Jednakże odsiecz gen. broni Sosnkowskiego zawiodła i tylko nieliczne oddziały tej armii z własnej inicjatywy, głównie oddziały 11 Dywizji Piechoty płk. Bronisława Prugara-Ketlinga, przebiły się do Lwowa. Ksiądz Panaś – wobec kapitulacji gen. bryg. Langnera (dowódca obrony Lwowa) przed Armią Czerwoną, która stanęła u wrót miasta – zdecydował się na zorganizowanie partyzantki w górach na Podkarpaciu. Partyzantka ta skierowana przeciwko Armii Czerwonej i okupacji radzieckiej rozpoczęła się po kapitulacji Lwowa. Natomiast liczni ochotnicy meldowali się u ks. Panasia, który zrzucał sutannę i zapuścił zarost, zjawiał się wówczas we Lwowie (nie będąc rozpoznany), aby zapoznać się z ogólną sytuacją w tym mieście oraz z wiadomościami z Francji, gdzie gen. Władysław Sikorski organizował

¹⁴ W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 47.

¹⁵ Michał Lang, *Sprawozdanie...*, k. 6–8.

¹⁶ W. Grabowski, *op. cit.*, s. 47.

¹⁷ R. Buczek, *op. cit.*, s. 23.

¹⁸ Franciszek Wilk, *Sprawozdanie...*, k. 5.

Armię Polską pod swoim zwierzchnictwem oraz polecił, aby utworzyć podziemie polskie do walki dywersyjnej przeciwko okupantowi¹⁹.

We Lwowie powstała bowiem w tym czasie tajna organizacja – Związek Wolności pod kierownictwem Szczyrka, wybitnego działacza socjalistycznego, oraz Franciszka Wilka, przedstawiciela młodych ludowców, a ks. Panaś łącznie z inżynierem Ostrowskim i dr. Tabiszem (wszyscy pochodzili z SL) weszli w skład Komitetu Politycznego ZWZ we Lwowie. Tym samym partyzantka ks. Panasia stała się częścią ZWZ²⁰.

Rzecz jasna, że NKWD usiłowało wszystkimi dostępnymi sposobami dotrzeć do istniejących we Lwowie tajnych organizacji, a przede wszystkim schwycić bohatera artykułu, o którym wiadano, że jest głównym organizatorem czynnej akcji. Dotychczas udawało mu się wychodzić obronną ręką z zastawianych na niego różnych pułapek. We Lwowie warunki do prowadzenia konspiracji były niezwykle trudne. Z jednej strony był to początek okupacji i brakowało doświadczenia, natomiast z drugiej – okupant sowiecki wykazywał się o wiele większą skutecznością w zwalczaniu polskiego podziemia. Wywoływało to duży niepokój i strach²¹.

W tym miejscu warto także przytoczyć fragment dziesięciostronicowego, odręcznie pisanego listu Plichty (siostra ks. kapelana), która w taki oto sposób przedstawia wizytę Rosjan w ich mieszkaniu: „Przyjechali autem Moskale weszli do chaty i mówili »o my wiemy, żeś Ty nasz, żeś ludowiec«, to Ty się nas nie bój, siedź tu nigdzie nie uciekaj, u nas możesz zarobić, mamy dla ciebie robotę, będziesz jeździł po wioskach i namawiał chłopów żeby wstępowali do kołchozów”²². Na tę propozycję ks. Panaś wyraził zgodę. Następnie ksiądz-legionista udał się do swojego przełożonego, abp. metropolity lwowskiego Bolesława Twardowskiego, który stanowczo nie zezwolił mu, aby realizować żądania Rosjan. Wobec tego ks. Panaś od tego czasu musiał żyć w ukryciu. Ale niestety został jednak rozpoznany na ulicy i aresztowany. Bohater artykułu miał szczęście, gdyż pilnował go młody Rosjanin, któremu „podarował” zegarek, a on odpowiedział „uhodi a skorej”. Ksiądz Panaś pozostał wtedy bez żadnych środków do życia i próbował handlować, gdyż w tamtych czasach wszyscy Polacy coś sprzedawali z uwagi na bardzo trudną sytuację i powszechny głód. Do księdza-legionisty docierały wtedy wiadomości, że jest śledzony. Podjął on decyzję, aby wyjechać ze Lwowa i udał się w kierunku Rumunii, ale tam nie dotarł, gdyż został rozstrzelany w Katyniu²³. Powyższą informację podaje jego siostra Karolina Plichta w swoim liście adresowanym do kuzyna

¹⁹ T. Nawrocki, *Ksiądz Pułkownik Józef Panaś (1887–1940)*, Odrzykoń–Warszawa 2000, s. 83.

²⁰ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie [dalej: AZHRL], Relacja Franciszka Wilka, sygn. B.I.38.22, k. 22, 25–32.

²¹ J. Węgiński, *op. cit.*, s. 68 i n. *Vide* także: *Polskie podziemie 1939–1941*, t. I (*Lwów–Kotomyja–Stryj–Złoczów*), red. Z. Gajowniczek, P. Kułakowski, M. Kupiecka i in., Warszawa–Kijów 1998; *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*, t. I–II, oprac. Z. Gajowniczek, M. Majewski, W. Makarow i in., Warszawa–Moskwa 2001.

²² J. Węgiński, *op. cit.*, s. 68.

²³ *Ibidem*, s. 57.

Nawrockiego. Natomiast trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że na liście katyńskiej nie ma wzmianki o bohaterze niniejszego studium.

Młody wówczas ludowiec – Wilk podaje w swoich wspomnieniach, że spotkał przypadkowo na ul. Legionów we Lwowie (będącego pod okupacją radziecką) ks. Panaś. W następujący sposób scharakteryzował jego wygląd:

był bardzo zmieniony, zapuścił brodę, zarost na twarzy, bo zaprzestał golenia się, koło szyi miał duży szalik wełniany okręcony, zimową czapkę z nausznikami (narciarska), jakich wiele wtedy noszono. Z trudem go poznałem [...]. W toku dalszej rozmowy zapytałem: czy to prawda, co chodzi po Lwowie, że ksiądz kieruje partyzantką na Podkarpaciu? Ksiądz-legionista odpowiedział: teraz o tym nie mówmy, pomówimy o tym w lepszych czasach²⁴.

Należy przypuszczać, że było to pośrednie ich potwierdzenie. Po czym ks. Panaś zakończył tę rozmowę i pospiesznie się oddalił. Natomiast na zebraniu Komitetu SL we Lwowie F. Wilk uzyskał informację, że ks. Panaś, inż. Ostrowski i dr Tabisz (starsi działacze SL) należeli do Komitetu Politycznego ZWZ we Lwowie. Żądano także, aby Wilk wstąpił do tego Komitetu jako przedstawiciel młodych ludowców. Zaoponował on wówczas przeciw temu, gdyż był zaangażowany w Związku Wolności, którego był wiceprzewodniczącym. Postanowił on zasięgnąć porady u prof. Franciszka Bujaka, który zdecydowanie odradził mu wstępowanie, mówiąc:

Płk. Żebrowskiego – „Żuka” znam jako komendanta Szkoły Kadetów we Lwowie, uważam go za najmniej odpowiedniego do kierowania konspiracją, to się skończy jakąś katastrofą dla organizacji. Gdy jedna organizacja się posypie, inne ocaleją i dlatego skupianie się wszystkich w jednej organizacji uważam za niecelowe. Niech pan zostanie, gdzie pan jest, a oni niech będą w ZWZ, gdy już tam weszli.

Tak też się stało²⁵.

W czasie ostatniej rozmowy z siostrą (grudzień 1939 r.) Panaś oświadczył, że musi wyjechać do Przemyśla. Tymczasem jego rodzina została wywieziona do Kazachstanu. O ks. Panasiu wszelki ślad zaginął. Według relacji Franciszka Wika przebywał w więzieniach – kolejno w Haliczu i we Lwowie. Poszukiwania m.in. przez rząd gen. Sikorskiego nie dały rezultatu. Z kolei według relacji Ludwika Łacha prawdopodobnie zginął on zamordowany przez NKWD, niektóre źródła jako datę śmierci podają 4 kwietnia 1940 r.²⁶

Po świętach wielkanocnych (24–25 marca 1940 r.) NKWD utworzyło jednocześnie trzy „kotły”: na ul. Tarnowskiego w mieszkaniu Bronisławy Daszkiewicz ps. Hanki, opiekunki społecznej ZWZ, na Węglińskich u ppłk. Karola Dziekanowskiego ps. Olgierd

²⁴ T. Nawrocki, *Ksiądz Pułkownik Józef Panaś*, „Zeszyty Odrzykońskie” 2001, z. 8, s. 67–71.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ T. Nawrocki, *op. cit.*, s. 127.

Dziewoński i na Chorążczyzny w lokalu kontaktowym Piotra Marciniaka ps. Emil, szefa prowincji. U B. Daszkiewiczowej zatrzymano m.in. inż. Zygmunta Chrzęstowskiego ps. Płomieńczyk. W domu Peszkowej ps. Mery, u której mieszkał ppłk Dziekanowski, oprócz niego i gospodyni aresztowano ks. Panasia z Komisji Skarbu. Według dokumentów śledczych ppłk Dziekanowski został aresztowany 4 kwietnia 1940 r.²⁷ Faktem jest, że ks. Panaś wpadł we wspomniany „kocioł” – zasadzkę, zastawioną przez NKWD, który mógł trwać kilka dni. Ksiądz-legionista został aresztowany w przebraniu starca – domokrażcy, przewieziony do gmachu NKWD i tam zamęczony, gdyż od tego momentu wszelki ślad o nim zaginął. Nikt go już więcej nie spotkał: ani w więzieniach we Lwowie, ani w Związku Radzieckim, ani nie pojawił się po amnestii w ZSRR. Był poszukiwany przez ambasadora Kota z Kujbyszewa, który wypytywał o niego przyjezdnych do ambasady, umieszczał na liście poszukiwań w okupowanej Polsce²⁸. Tym samym ks. Panaś podzielił los swojego przyjaciela, prezesa Okręgu SL na Małopolskę Wschodnią, dr. Gruszki, który zmarł w więzieniu NKWD w Jarosławiu już w końcu roku 1939²⁹.

Od marca do maja 1940 r. NKWD przeprowadziło aresztowania wśród m.in. członków lwowskiego komitetu polskiego (inne nazwy: Komitet Cywilny, Porozumienie Stronnictw, Komitet Społeczno-Polityczny), przekształconego w wydział sztabu Komendy ZWZ-1. Celowo poruszamy tę sprawę, aby ukazać skomplikowane problemy konspiracji lwowskiej 1939–1941 i trudność w identyfikacji udziału w niej ks. Panasia, uznawanego nawet za prezesa SL we Lwowie³⁰. Oczywiście jest, że w skład Komitetu Polskiego weszli przedstawiciele SL, SN i czasowo PPS, związków zawodowych oraz harcerstwa. Wśród trzech członków Komitetu, występując z ramienia SL, był ks. Panaś. Należy zaznaczyć, że oprócz ks. Panasia aresztowano także jego bliskiego współpracownika, czyli ks. Adama Bogdanowicza, który był także w Komitecie Politycznym ZWZ-1 we Lwowie (który prawdopodobnie wprowadził kapelana do ZWZ-1). Od lat dwudziestych XX w. był on w Radzie Nadzorczej „Mons Pius”. Jak wynika z relacji Wika, podobnie jak ks. Panaś także ks. Bogdanowicz był poddawany okrutnym torturom i zmarł w więzieniu – w czerwcu 1941 r. Ksiądz Bogdanowicz to wielka postać kapłana-patrioty, którego Watykan tuż przed wybuchem wojny mianował arcybiskupem ormiańskim w miejsce ks. Józefa Teodorowicza, lecz decyzja ta nie została zrealizowana wskutek wojny³¹. Kolejne ofiary zatrzymań to m.in. ks. Cieński, o. Czesław Kaniak, zastępca przeora klasztoru dominikanów i wspomniany ks. Panaś. W tym czasie do-

²⁷ E. Kotarska, *op. cit.*, s. 23.

²⁸ Franciszek Wilk do gen. Izzydora Modelskiego, Harrow 16 VII 1962, AZHRL, Archiwum Tadeusza Nawrockiego, sygn. 46, k. 78–82.

²⁹ E. Kotarska, *op. cit.*, s. 23.

³⁰ Panaś był aktywnym działaczem w ruchu ludowym – najpierw Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piaś”, a następnie w SL. Po zjednoczeniu stronnictw ludowych 15 III 1931 r. wybrano go w skład Rady Naczelnej SL, natomiast od 1938 r. kapłan-żołnierz zasiadał w Naczelnym Komitecie Wykonawczym SL. Szerzej: D. Bargielowski, *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. General broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*, t. I, Warszawa 2000, s. 619.

³¹ T. Nawrocki, *Ksiądz Pułkownik...*, s. 65; J. Węgiński, *op. cit.*, s. 84 i n.

wództwo Obszaru nr 3 we Lwowie – po aresztowaniu ppłk. Władysława Kotarskiego (we wrześniu 1939 r. zastępca 19 pułku ułanów wołyńskich w Ostrogu na Horyniem) – objął mjr rez. od 3 maja 1940 r. ppłk Emil Macieliński ps. Kornel, dotychczasowy komendant Okręgu nr II Lwów-Zachód, posądzany już wtedy (zapewne niesłusznie) o wydanie m.in. ks. Panasia. Poza tym ksiądz był w sześciuosobowym wydziale cywilnym (polityczno-społecznym), kierowanym przez prof. Leona Halbana. Przytoczone informacje mają na celu usytuowanie ks. Panasia w konspiracji lwowskiej³².

W komendzie ZWZ-1 istniała komisja finansowa, w skład której wchodził m.in. ks. Panaś. Wszakże działały tam – względnie: usiłowały to robić – jeszcze: ZWZ – miał ją objąć gen. bryg. M. Karaszewicz-Tokarzewski, ZWZ-2 podporządkowana gen. bryg. Stefanowi Roweckiemu ps. Rakoń czy ZWZ okupacji sowieckiej płk. dypl. Leopolda Okulickiego, który został mianowany komendantem we Lwowie dopiero 2 listopada 1940 r., czyli już po wyznaczeniu gen. bryg. Karaszewicza-Tokarzewskiego komendantem Obszaru nr 3 okupacji sowieckiej we Lwowie i jego aresztowaniu podczas przekraczania granicy z 5 na 6 marca 1940 r.³³

Gdy 22 czerwca 1941 r. III Rzesza zaatakowała ZSRR, dotychczasowego sojusznika, a drugiego z agresorów na Polskę (17 września 1939 r.), powstały warunki do tworzenia Armii Polskiej na obszarze wschodniego sąsiada Drugiej Rzeczypospolitej. Nie poruszając szczegółów politycznych i militarnych związanych z tym zagadnieniem, nadmieniamy tylko to, że ks. Gawlina, biskup połowy Wojska Polskiego, mianował ks. Panasia, znanego z działalności w II Brygadzie Legionów Polskich (dalej: LP) i Polskiego Korpusu Posiłkowego, także z posiadania Orderu Wojennego Virtuti Militari klasy V, dziekanem Wojska Polskiego na Wschodzie. Ksiądz kapelan miał być drugim w hierarchii duszpasterzy wojskowych na Wschodzie – po ks. prałacie Czesławie Wojtyńniku, byłym kanclerzu kurii połowej, znanym osobiście Gawlinie, który z kolei mianował go wikariuszem generalnym Wojska Polskiego na Wschodzie. Jak podano wcześniej, ks. Panasia nie było już wśród żywych³⁴.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że istnieje kilka hipotez dotyczących okoliczności śmierci ks. Panasia, który – za działalność konspiracyjną – został odznaczony Orderem Wojennym Virtuti Militari kl. V (nr 13480), oczywiście pośmiertnie („za wyróżniające się męstwo i poświęcenie służbie bojowej oraz bohaterską postawę po uwięzieniu”)³⁵. Według jednej z nich zmarł, kiedy i gdzie – nie wiadomo³⁶. W *Polskim*

³² J. Węgiński, *op. cit.*, s. 84.

³³ *Ibidem*, s. 84, 123 i n.; G. Mazur, J. Węgiński, *Konspiracja lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Katowice 1997; *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych*, t. II (1939–1956), red. T. Gąsiorowski, A. Kuler, A. Zagórski i in., Kraków 1997.

³⁴ W. Kozłowski, *Ksiądz Józef – niepokorny kapelan i działacz ludowy (1887–1940). Spojrzenie na niektóre fragmenty biografii*, „Zeszyty Wiejskie” 2013, z. 18, s. 128; S. Podlewski, *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1982, s. 244.

³⁵ B. Szwedo, *Zawsze w pierwszej linii. Kapłani odznaczeni Orderem Virtuti Militari 1914–1921, 1939–1945*, Warszawa 2004, s. 102; G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, red. B. Polak, Koszalin 1997, s. 478.

³⁶ Z.S. Siemaszko, *W sowieckim osaczeniu 1939–1943*, Londyn 1991, s. 277.

słownika biograficznym zapisano w skróconej formie: aresztowany (pod innym nazwiskiem – w ZWZ używał pseudonimu Oracz) zmarł w kwietniu 1940 r.³⁷ W kolejnej wersji podano, że ks. Panaś został aresztowany na początku kwietnia 1940 r. Prowadzony na przesłuchanie, rzekomo wyskoczył przez okno toalety i poniósł śmierć. Miało to nastąpić 4 kwietnia 1940 r.³⁸ Według relacji Wilka, Moskala i gen. Modelskiego podobny los spotkał ks. Panasia, jak płk. Żebrowskiego, który jest na liście ofiar katyńskich, a więc po aresztowaniu go we Lwowie na początku 1940 r. dołączono go do obozu internowanych w Katyniu. W tym czasie podobny los jak „katyńczyków” spotkał i ks. Panasia, ale we Lwowie.

W kolejnej wersji znajdujemy informację, że w lutym 1940 r. lwowska organizacja ZWZ postanowiła wysłać ks. Panasia jako kuriera do rządu emigracyjnego gen. Sikorskiego w Angers we Francji, aby przedstawić sytuację Małopolski Wschodniej pod okupacją sowiecką. Ksiądz chętnie zgodził się na złożoną mu propozycję. Ale gdy przyszedł na nocleg do znajomego pułkownika z ZWZ, natrafił na „kocioł” zastawiony przez NKWD. Został aresztowany, chociaż nie został rozpoznany³⁹. Następnie przewieziono go do gmachu NKWD we Lwowie w dawnym budynku Elektrowni Lwowskiej na ul. Połczyńskiej. Jak wspomniano, mimo przebrania, zarostu i brody, ks. Panaś został rozpoznany i zidentyfikowany przez NKWD jako członek Komitetu Politycznego ZWZ⁴⁰. Ksiądz Panaś zaprzeczał temu, kim był, twierdząc, że kupcem – domokrzącą, który przypadkowo został na nocleg, w takim bowiem przebraniu został właśnie ujęty przez NKWD. Ksiądz-legionista poddawany był biciu i torturom, ponieważ takie praktyki były stosowane przez NKWD w początkowym etapie śledztwa w celu wymuszenia przyznania się do winy i ujawnienia swoich personaliów. Z relacji więźniów NKWD wynika, że widzieli oni zwłoki mężczyzny na bruku przed gmachem. Miał to być – jak się później okazało – ks. Panaś, który w ten sposób rzekomo miał popełnić samobójstwo. Autor do tej wersji śmierci kapelana podchodzi jednak z dystansem, gdyż trudno dać temu wiarę, chociażby ze względu na twarde, nieugięty charakter bohatera pracy. Ponadto hipoteza ta nie znajduje odzwierciedlenia w źródłach. Zatem wobec braku bliższych i precyzyjnych informacji trudno jest dziś to zagadnienie jednoznacznie rozstrzygnąć.

W różnych opublikowanych artykułach autorzy przytaczają wiele wersji na temat kresu życia ks. Panasia⁴¹. I tak hipotezę o samobójstwie kapelana w tym samym czasie potwierdza badacz lwowskiej konspiracji⁴². Tym samym tropem idą inni – np. autorzy opracowania o duszpasterstwie LP, pomijając – czy słusznie – informację

³⁷ J. Hulewicz, *Panaś Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, z. 104, Wrocław 1980, s. 114.

³⁸ B. Szewdo, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, t. II (1914–1921), cz. 3, Leszno–Tarnobrzeg 2006, s. 84.

³⁹ Relacja Franciszka Wilka..., s. 22–23.

⁴⁰ Adres płk. ZWZ, u którego ks. J. Panaś zanocował był ujawniony i stąd zasadzka ze strony NKWD w tym mieszkaniu.

⁴¹ W. Kozłowski, *op. cit.*, s. 127.

⁴² J. Węgierski, *op. cit.*, s. 377.

o samobójstwie⁴³. Wskazujemy także na informację o tym, że ks. Panaś został zamordowany podczas przesłuchania w siedzibie NKWD (budynek Miejskiego Zarządu Energetycznego) i wyrzucony przez okno⁴⁴. Natomiast autor monografii cmentarza Łyczakowskiego Stanisław Nicieja odnotował jedynie, że ks. Panaś spoczywa (ale czy aby na pewno – to pytanie stawia autor niniejszej pracy) w tej nekropolii, nie podając żadnego źródła. Informacja ta nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach⁴⁵. Zaznaczamy także, że w tym czasie dobiegała końca akcja mordowania polskich oficerów, osadzonych w obozach: Kozielsk, Starobielsk i Ostaszków. Kolejna wersja mówi o aresztowaniu kapelana przez NKWD, który przebywał w lwowskim więzieniu, gdzie zachorował. Dalej z przytoczonej hipotezy dowiadujemy się, że zimą na przełomie 1939 i 1940 r. wysłano go transportem kolejowym na Syberię. Zmarł w pociągu i zwłoki jego wyrzucono na pobocze toru. Jego prochy spoczywają gdzieś w nieznannej mogile na rosyjskich stepach⁴⁶. Z kolei z relacji Jana Jaworskiego⁴⁷ ps. Kowal dowiadujemy się, że ks. Panaś, będąc prowadzony z piwnicy na kolejne badanie, rzucił się z drugiego lub trzeciego piętra. Informację tę potwierdziła także Polka, która była świadkiem tego wydarzenia, gdyż pracowała tam w charakterze sprzątaczkii. Według tego źródła ciało kapelana znaleziono na podwórzu, który miał popełnić samobójstwo, aby nie ujawnić miejsca skarbu⁴⁸.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że niektóre podawane hipotezy dotyczące okoliczności śmierci ks. Panasia są często nieścisłe lub błędne, jak chociażby to, że kapelana widziano na Bliskim Wschodzie. Takie informacje świadczą jednak o tym, że wielu miało nadzieję, że tak zasłużony kapłan – ludowiec uchroni życie w wojennej poźodze i będzie przydatny Polsce po zakończeniu wojny. Różne też były informacje na temat okoliczności i miejsca śmierci kapelana. Jedno jest pewne – do jego śmierci przyczyniło się NKWD.

Trzeba też dodać, że w trakcie prowadzonych badań uzyskano odpowiedź z Konsulatu Generalnego RP we Lwowie, że ten nie ma żadnych informacji o losach bohatera studium. Ponadto dotarto również do ukraińskiego historyka Witalija Manzurenki, który prowadzi badania akt NKWD dotyczące Lwowa. Ale i tu nastąpiło kolejne rozczarowanie w tym zakresie, gdyż okazało się, że aktualnie brakuje jakiegokolwiek adnotacji na temat śmierci kapelana – w częściowo już odtajnionych aktach ukraińskiej służby bezpieczeństwa. Ten końcowy etap życia ks. Panasia pozostaje więc kwestią otwartą do dalszych badań.

⁴³ W.K. Cygan, W.J. Wysocki, „*Dla Ciebie, Polsko krew i czynny moje!...*” *Duszpasterstwo wojskowe Legionów Polskich*, Warszawa 1997, s. 123.

⁴⁴ B. Szewo, *Zawsze w pierwszej linii...*, s. 102.

⁴⁵ S.S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1988, s. 359.

⁴⁶ A. Kołodziejczyk, *Ks. plk J. Panaś*, „Zielony Sztandar” 1984, nr 92, s. 7–8; oraz *ibidem*, nr 94(II), s. 8.

⁴⁷ Jan Jaworski – współorganizator i inspirator lwowskiego ZWZ. NKWD nigdy nie odkryło jego nazwiska, ujawnił je dopiero w Buzułuku w armii gen. W. Andersa. Po II wojnie światowej zamieszkał we Włoszech. Zmarł w 1991 r.

⁴⁸ E. Kotarska, *op. cit.*, s. 115.

Należy też zaznaczyć, że według relacji Ludwika Łacha ojciec bohatera pracy, Szymon Panaś zmarł po skomplikowanej operacji w Krakowie i tam został pochowany (daty nie ustalono)⁴⁹. Ostatnim zaś śladem z życia kapelana była wysłana przez niego kartka do siostry Tekli Mikuś i szwagra do Kazachstanu, datowana na 27 marca 1940 r. Z kartki tej uzyskujemy też informację, że matka kapelana znajdowała się w schronisku klasztorным w Mariampolu, a sam Panaś przemieszczał się wtedy w różne miejsca. Treść tego listu świadczy o tym, że tęsknił on bardzo za spotkaniem ze swoją rodziną⁵⁰.

Za wyróżniające się męstwo i poświęcenie w służbie bojowej oraz bohaterską postawę po uwięzieniu ks. J. Panaś został pośmiertnie, 11 listopada 1942 r., odznaczony przez dowódcę Armii Krajowej, gen. Stefana Grot-Roweckiego Orderem Virtuti Militari V klasy numer 13480. Nadanie to zostało zatwierdzone przez Kapitułę Orderu Wojennego Virtuti Militari w Londynie. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że kapelan powinien otrzymać wyższy Order IV klasy, ponieważ V klasy już miał, lecz ten fakt Kapituła w Londynie pominęła⁵¹.

Kontynuowanie dalszych badań pozwoliło dotrzeć do nowych informacji na temat bohatera artykułu. Towarzystwo Przyjaciół Przemysła i Regionu (dalej: TPPiR) podjęło się inicjatywy pośmiertnego uhonorowania tak wielce zasłużonego dla kraju księdza-legionisty. W dniu 8 września 2019 r. zorganizowano uroczyste odsłonięcie i poświęcenie obelisku pamięci ks. płk. J. Panasia na Cmentarzu Wojskowym w Przemysłu (il. 1). Ponadto odbyło się nadanie imienia ks. płk. J. Panasia sali wykładowej I Liceum Ogólnokształcącego w Przemysłu. W tym dniu odbyła się też promocja książki pt. *Odnaczeni Gwiazdą Przemysła*. Nad wymienionymi uroczystościami patronat honorowy sprawowali: metropolita przemyski, abp Adam Szal, przewodniczący Zarządu Województwa Podkarpackiego Władysław Ortyl oraz prezydent Miasta Przemysła Wojciech Bakun.

Należy również podkreślić, że 20 października 2019 r. na Cmentarzu Parafialnym w Odrzykoniu⁵² odbyły się kolejne uroczystości ku czci bohatera tego studium. Dokonano tam uhonorowania płyty pamiątkowej i symbolicznego nagrobka Panasia repliką Gwiazdy Przemysła (il. 2). Wzmiankowane obchody zorganizowała grupa członków TPPiR na czele z Panią Prezes Zarządu Bogusławą Pieczyńską, Radną Miasta Przemysła Małgorzatą Gazdowicz oraz ks. prałatem Stanisławem Czenczkiem.

⁴⁹ AZHRL, Archiwum Tadeusza Nawrockiego, sygn. 46.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ B. Szwedo, *Zawsze w pierwszej linii...*, s. 102.

⁵² Odrzykoń to rodzinna miejscowość rodziny Panasiów, położona w powiecie krośnieńskim, w województwie podkarpackim, w gminie Wojaszówka. Do roku 1939 funkcjonowała gmina Odrzykoń. Szerzej m.in.: Z. Gil, *Z dziejów odrzykońskiego zamku Kamieniec*, Krosno 2007, s. 2–3 i n.

1. Uroczyste odsłonięcie Obelisku Pamięci ks. płk. Józefa Panasia na Cmentarzu Wojskowym w Przemyślu, 2019 r. Fot. P. Stawarz

2. Uroczystości ku czci ks. płk. Józefa Panasia na Cmentarzu Wojskowym w Przemyślu, 2019 r. Fot. P. Stawarz

3. Wizerunek ks. płk. Józefa Panasia z odznaczeniami, 2019 r. Fot. P. Stawarz

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie [AINN]

Stanisław Olszewski, Krótki rys historyczny i stan organizacji krajowych w zaborze sowieckim, [b.d.], sygn. 1786/1.

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie [AZHRL]

Archiwum Tadeusza Nawrockiego, sygn. 46.

Relacja Franciszka Wilka, sygn. B.I.38.22.

Opracowania

Bargielowski D., *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. General broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*, t. I, Warszawa 2000.

Buczek R., *Stronictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1975.

Cygan W.K., Wysocki W.J., „Dla Ciebie, Polsko krew i czyny moje!...” *Duszpasterstwo wojskowe Legionów Polskich*, Warszawa 1997.

Gil Z., *Z dziejów odrzykońskiego zamku Kamieniec*, Krosno 2007.

Głowacki A., *Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997.

Grabowski W., *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.

Hryciuk G., *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000.

Hulewicz J., *Panaś Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, z. 104, Wrocław 1980, s. 114.

Janusz B., *Mons Pius Ormian lwowskich*, Lwów 1928.

Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.

Kołodziejczyk A., *Ks. płk J. Panaś*, „Zielony Sztandar” 1984, nr 92, s. 7–8.

Kołodziejczyk A., *Ks. płk J. Panaś*, „Zielony Sztandar” 1984, nr 94(II), s. 8.

Kotarska E., *Proces czternastu*, Warszawa 1998.

Kozłowski W., *Ksiądz Józef – niepokorny kapelan i działacz ludowy (1887–1940). Spojrzenie na niektóre fragmenty biografii*, „Zeszyty Wiejskie” 2013, z. 18, s. 128.

Krasowski K., *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996.

Łukomski G., Polak B., Suchcitz A., *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, red. Polak B., Koszalin 1997, s. 478.

Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych, t. II (1939–1956), red. T. Gąsiorowski, A. Kuler, A. Zagórski i in., Kraków 1997.

Mazur G., *Z dziejów sowietyzacji tzw. Zachodniej Ukrainy – 1939–1941*, „Studia Rzeszowskie” 1996, t. III, s. 81.

Mazur G., Skwara J., Węgierski J., *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 – 5 II 1946*, Katowice 2007.

Mazur G., Węgierski J., *Konspiracja lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Katowice 1997.

Nawrocki T., *Ksiądz Pułkownik Józef Panaś*, „Zeszyty Odrzykońskie” 2001, z. 8, s. 52–132.

- Nawrocki T., *Książd Pułkownik Józef Panaś (1887–1940)*, Odrzykoń 2001.
- Nicieja S.S., *Cmentarz Eyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1988.
- Podlewski S., *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1982.
- Polskie podziemie 1939–1941*, t. I (*Lwów–Kołomyja–Stryj–Złoczów*), red. Z. Gajowniczek, P. Kułakowski, M. Kupiecka i in., Warszawa–Kijów 1998.
- Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*, t. I–II, oprac. Z. Gajowniczek, M. Majewski, W. Makarow i in., Warszawa–Moskwa 2001.
- Siemaszko Z.S., *W sowieckim osaczeniu 1939–1943*, Londyn 1991.
- Smirnow J., *Mons Pius – Najstarszy bank lwowski*, „Kurier Galicyjski” [Lwów] 2010, nr 11(111), s. 28.
- Szwedo B., *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, t. II (1914–1921), cz. 3, Leszno–Tarnobrzeg 2006.
- Szwedo B., *Zawsze w pierwszej linii. Kapłani odznaczeni Orderem Virtuti Militari 1914–1921, 1939–1945*, Warszawa 2004.
- Węgiński J., *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991.
- Witalec R., *Franciszek Wilk (1914–1990). Biografia ludowca niezłomnego*, Rzeszów–Warszawa 2015.
- Wnuk R., *Za pierwszego Sowietą. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, Warszawa 2007.

Netografia

- Michał Lang, Sprawozdanie Rewolucyjnego Związku Niepodległości i Wolności na terenie okupacji rosyjskiej (obejmuje okres od początku października 1939 r. do 18 II 1940), 17 IV 1942, sygn. B.I.38.22, <https://studium.org.uk/index.php/en/trust-pumst-london/studium-info/pumst-london-kindred-institutions-partners> (dostęp: 20 XI 2020).
- Franciszek Wilk, Sprawozdanie z działalności konspiracyjnej Polskiej Akademickiej Młodzieży Ludowej i prac organizacyjnych Stronicowa Ludowego na terenie Małopolski Wschodniej za okres od września 1939 r. do 1 III 1940, 3 IV 1942, sygn. B.I.38.21, <https://studium.org.uk/index.php/en/trust-pumst-london/studium-info/pumst-london-kindred-institutions-partners> (dostęp: 20 XI 2020).

Notka o autorze:

dr Przemysław Stawarz – absolwent Studium Doktoranckiego Nauk Humanistycznych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, redaktor w Oficynie Wydawniczej – Księgarni Historycznej.

Zainteresowania badawcze: historia Polski XX w. ze szczególnym uwzględnieniem ziem wschodnich II Rzeczypospolitej oraz biografistyka.

p.stawarz@interia.eu